

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.ketab.ir

شیعیان بحرین و احساء
از سقوط عباسیان تا سقوط عثمانیان

فاطمه علیخانی

سرشناسه: علیخانی، فاطمه، ۱۳۵۱.

عنوان و نام پدیدآور: شیعیان بحرین و احساء: از سقوط عباسیان تا سقوط عثمانیان

مشخصات نشر: قم: انتشارات شیعه‌شناسی، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ۲۸۰ ص.

شابک: 978-600-5147-42-1: ۱۷۰۰۰۰ ریال.

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت کتابخانه.

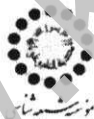
موضوع: شیعیان - بحرین - احساء.

موضوع: Shi'ites - Bahrain - Hasa

رده بندی گنکره: ۱۳۷ ع ۱۳۹/۹ BP۲۳۹

رده بندی دیوبی: ۵۳۴۵-۵۳۷/۵۳۰

شماره کتابشناسی ملی: ۵۲۵۱۵۶۳

شیعیان بحرین و احساء از سقوط عباسیان تا سقوط عثمانیان

مؤلف: فاطمه علیخانی

ناشر: انتشارات شیعه‌شناسی

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۷

صفحه آرا: محمدکاظم آرم

چاپ و صحافی: پردیس دانش

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۷۰۰۰۰ ریال

ISBN 978-600-5147-42-1

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۱۴۷-۴۲-۱

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

پاس

باسپاس و ستایش به درگاه ذات اقدس پروردگار

تقدیم به

اوده تکوینی آفرینش، حضرت صدیقۀ طاهره فاطمه زهراء علیها السلام

و سلام و صلوات بکرات به روان پاک تمام شهدا و آزادگان بحرین و احساء

و به یاد مادر کم لبی سرزنش آسمان دلم دیگر آبی نشد.

فهرست مطالب

مقدمه	۱۳
-------	----

فصل اول: بحرین و احساء تا سقوط عباسیان

واژه‌شناسی «بحرین» و «احساء»	۱۹
واژه «بحرین» در منابع باستان	۲۰
نام‌گذاری بحرین در منابع اسلامی	۲۱
واژه بحرین در قرآن	۲۳
بحرین در روایات و علمای اسلامی	۲۴
وضعیت بحرین پیش از اسلام	۲۶
الف. محدوده مکانی و جغرافیایی	۲۶
ب. پیشینه تاریخی	۳۳
ج. وضعیت دینی	۳۷
د. وضعیت فرهنگی - اقتصادی	۳۷
وضعیت بحرین پس از اسلام	۳۸
الف. دوره پیامبر	۳۸

- ب. عصر خلفای راشدین ۴۰
- ج. در عصر بنی امیه (۴۰ - ۱۳۲ ق) ۴۸
۱. وضعیت سیاسی ۴۸
۲. وضعیت فرهنگی ۵۲
- د. عصر عباسیان (۱۳۲ - ۶۵۶ ق) ۵۳
۱. وضعیت فرهنگی ۵۴
۲. وضعیت سیاسی ۵۶
۱. حرکت رنکین (۲۴۹ ق - ۲۷۰ ق) ۵۸
۲. جنبش قراه طه (۲۸۷ - ۴۶۷ ق) ۵۹
۳. آل بویه ۶۶
۴. آل عیون (۴۶۶ - ۴۴۲ ق) ۶۷
- خلاصه فصل ۸۲

فصل دوم: وضعیت سیاسی شیعیان بحرین و احساء

(از سال ۶۵۶ - ۴۴۳ ق)

- وضعیت سیاسی شیعیان بحرین کهن ۸۵
۱. عصر عصفوریان (۶۴۱ - ۷۰۰ ق) ۸۶
- الف. عمّال ایلخانی عصر عصفوری ۸۸
- ب. جدایی سیاسی نسبی اوال (جزیره بحرین) از قسمت ساحل شرقی ۹۰
- ج. حاکمان عصفور ۹۱
۲. دوره ابن مغامس (۷۰۰ - ۷۰۵ ق) ۹۳
۳. عصر بنی جروان (۷۰۵ - ۸۲۰ ق) ۹۴
- الف. تعامل حکومت جروانی با دیگر دولت‌ها ۹۶
- ب. آغاز جدایی اسمی «بحرین جدید» از «بحرین کهن» ۹۹
۴. عصر آل جبور (۸۲۱ - ۹۶۹ ق) ۹۹

الف. زمان تهاجم پرتغال به بحرین و قطیف	۱۰۲
ب. کشمکش قدرت بین پرتغالیان و عثمانیان در بحرین و قطیف	۱۱۰
ج. حاکمیت خاندان فالی در بحرین	۱۱۳
د. جدایی کامل سیاسی جزایر بحرین از احساء	۱۱۴
وضعیت سیاسی شیعیان بحرین (۱۰۱۱ - ۱۳۴۳ق)	۱۱۴
۱. عصر صفویان (۱۰۱۱ - ۱۱۳۵ق)	۱۱۵
۲. عصر حاکمیت افغان‌ها در ایران (۱۱۴۸ق - ۱۱۳۵م)	۱۲۱
عرب‌های موله در بحرین (۱۱۲۹ - ۱۱۴۹ق)	۱۲۱
۳. عصر افشاریان (۱۱۴۸ - ۱۱۶۰ق)	۱۲۲
۴. عصر حاکمیت زندمان (۱۱۷۹ق - ۱۲۰۹ق)	۱۲۴
آل مذکور در بحرین	۱۲۴
۵. عصر قاجاریان (۱۲۰۹ - ۱۳۴۳ق)	۱۲۵
حرکت بنی‌عتوب	۱۲۶
وضعیت سیاسی شیعیان احساء (۹۸۵ - ۱۳۴۳ق)	۱۴۲
۱. دوره اول حکومت عثمانی (۹۵۸ - ۱۰۸۱ق)	۱۴۲
۲. عصر بنی‌خالد (۱۰۸۱ - ۱۲۱۰ق)	۱۴۵
۳. عصر حکومت سعودیان - مرحله نخست (۱۲۱۰ - ۱۲۲۹ق)	۱۴۸
۴. دولت موقت عثمانی	۱۵۱
۵. دولت دوم سعودی (۱۲۴۵ - ۱۲۸۸ق / ۱۸۲۹ - ۱۸۷۱م)	۱۵۲
۶. دولت دوم عثمانی (۱۲۸۸ - ۱۳۳۱ق / ۱۸۷۱ - ۱۹۰۳م)	۱۵۶
۷. دولت سوم سعودی (۱۳۳۱ - ۱۳۴۳ق / ۱۹۱۳ - ۱۹۲۴م)	۱۶۲
خلاصه فصل	۱۶۹

فصل سوم: وضعیت اقتصادی شیعیان بحرین و احساء

(از سال ۶۵۶-۱۳۴۳ق)

- وضعیت اقتصادی شیعیان بحرین کهن (جزایر، احساء و قطیف)..... ۱۷۳
۱. عصر عصفوریان (۶۴۱-۷۰۰ق)..... ۱۷۴
 ۲. عصر ابن مغماس (۷۰۰-۷۰۵ق)..... ۱۷۹
 ۳. عصر بنی جروان (۷۰۵-۸۲۰ق)..... ۱۷۹
 ۴. دولت آل جبور (۸۲۱-۹۶۹ق)..... ۱۸۱
 - الف. پیش از حضور استعمارگر پرتغال..... ۱۸۲
 - ب. عهد پرتغالیان..... ۱۸۴
 - وضعیت اقتصادی شیعیان بحرین در سال‌های ۱۰۱۱ق - ۱۳۴۳ق..... ۱۸۵
 ۱. عهد صفویان (۱۰۱۱-۱۳۵۰ق)..... ۱۸۵
 ۲. عصر حکومت افغان‌ها در ایران (۱۱۴۸-۱۱۷۵ق)..... ۱۸۸
 ۳. عصر افشاریان (۱۱۴۸-۱۱۶۰ق)..... ۱۸۸
 ۴. عصر زندیان (۱۱۷۹-۱۲۰۹ق)..... ۱۸۹
 ۵. عصر قاجار (۱۲۰۹-۱۳۴۳ق)..... ۱۹۰
 - وضعیت اقتصادی شیعیان احساء (۹۵۸-۱۲۴۳ق)..... ۱۹۵
 ۱. دور نخست حکومت عثمانی (۹۵۸-۱۰۸۱ق / ۱۵۵۱-۱۶۷۰م)..... ۱۹۵
 ۲. حکومت بنی خالد (۱۰۸۱-۱۲۱۰م / ۱۶۷۰-۱۷۹۵م)..... ۱۹۷
 ۳. مرحله نخست حاکمیت سعودیان (۱۲۱۰ق - ۱۲۲۰ق / ۱۶۷۵-۱۷۱۴م)..... ۱۹۸
 ۴. حکومت موقت عثمانی..... ۱۹۹
 ۵. دولت دوم سعودی (۱۲۴۵-۱۲۸۸ق / ۱۸۲۹-۱۸۷۱م)..... ۲۰۰
 ۶. دولت دوم عثمانی (۱۲۸۸-۱۳۳۱ق / ۱۸۷۱-۱۹۱۳م)..... ۲۰۱
 ۷. دولت سوم سعودی (۱۳۳۱-۱۳۴۳ق / ۱۹۱۳-۱۹۲۴م)..... ۲۰۴
 - خلاصه فصل..... ۲۰۸

فصل چهارم: وضعیت فرهنگی شیعیان بحرین و احساء

(از سال ۶۵۶-۱۳۴۳ ق)

۲۱۱	وضعیت فرهنگی شیعیان بحرین کهن (جزایر احساء و قطیف).....
۲۱۲	الف. عصر عصفوریان (۶۴۱-۹۶۹ ق).....
۲۱۳	۱. علمای بحرین.....
۲۱۵	۲. خاندان بنی معالم در جزیره بحرین (اوال).....
۲۱۷	۳. تاثیر تشیع حکام ایلخانی در بحرین.....
۲۲۰	ب. عصر ابن معامس (۷۰۰-۷۰۵ ق).....
۲۲۰	ج. عصر آل جروان (۷۰۵-۸۲۰ ق).....
۲۲۵	د. عصر آل جبور (۸۲۱-۹۶۹ ق).....
۲۲۶	۱. پیش از آمدن پرتغال به منطقه.....
۲۲۹	۲. منطقه بحرین و قطیف در زمان حضور پرتغالیان.....
۲۳۲	وضعیت فرهنگی شیعیان بحرین (۱۰۱۱-۱۳۴۳ ق).....
۲۳۲	الف. عصر صفوی (۱۰۱۱-۱۳۵۱ ق).....
۲۳۸	ب. عصر حاکمیت افغانه (با حضور عرب هول).....
۲۳۹	ج. عصر افشاریان (۱۱۴۸-۱۱۶۰ ق).....
۲۴۰	د. عصر زندیان (۱۱۷۹-۱۲۰۹ ق).....
۲۴۱	ه. عصر قاجار (۱۲۰۹-۱۳۴۳ ق).....
۲۴۷	وضعیت فرهنگی شیعیان احساء (۹۵۸-۱۳۴۳ ق).....
۲۴۸	الف. عصر نخست دولت عثمانی (۹۵۸-۱۰۸۱ ق / ۱۵۵۱-۱۶۷۰ م).....
۲۵۰	ب. حکومت بنی خالد (۱۰۸۱-۱۲۱۰ ق / ۱۶۷۰-۱۷۹۵ م).....
۲۵۲	ج. عصر سعودیان مرحله نخست (۱۲۱۰-۱۲۲۹ ق / ۱۷۹۵-۱۸۱۴ م).....
۲۵۵	د. حکومت موقت عثمانی.....
۲۵۶	ه. دولت دوم سعودی (۱۲۴۵-۱۲۸۸ ق / ۱۸۲۹-۱۸۷۱ م).....
۲۵۸	و. دولت دوم عثمانی (۱۲۸۸-۱۳۳۱ ق / ۱۸۷۱-۱۹۱۳ م).....

۲۶۱	ز. دولت سوم سعودی (۱۳۳۱-۱۳۴۳ ق / ۱۹۱۳-۱۹۲۴ م).....
۲۶۵	خلاصه فصل.....
۲۶۶	نتیجه‌گیری.....
۲۶۹	فهرست منابع.....
	پیوست‌ها.....

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

مقدمه

وجود سلیقه‌ها، عقیده‌ها و گروه‌های متعدد در کنار نبی اکرم - صلی الله علیه و آله و سلم - با وجود شخص آن حضرت چندان نمود نداشت؛ ولی با رحلت آن حضرت ظهور و بروز آن‌ها شدت یافت. بعضی در کشاکش رخدادها حذف، و عده‌ای کم‌رنگ شدند. برخی با وجود تمام بی‌مهری‌های معطوف به خویش، توانستند در تنگناهای زمان ادامه حیات دهند و بر بسیاری مصایب فائق آیند. گروه شیعیان علی بن ابی‌طالب - علیه السلام - از جمله دسته خیر بودند که دوری‌گزینی از مراکز اصلی قدرت‌های سرکوبگر و اقامت در مناطق امن را ترجیح دادند. سرزمین بحرین، که در آن هنگام، وسعتی از بصره تا عمان را شامل می‌شد، علاوه بر پذیرش محبان امام علی - علیه السلام - خود نیز از جمله سرزمین‌های دارای عقاید شیعی بود که به سبب موقعیت خاص جغرافیایی‌اش، به دور از چشم نامحرمان، توانست در فضایی نسبتاً امن، زندگی شیعیان را توسعه بخشد، اگرچه با وجود استعداد تنبّع و مهرورزی به اهل بیت - علیهم السلام - برخی فرصت‌طلبان همچون صاحب‌رنگ و ابوسعید قرمطی توانستند تا مدتی از این بستر به نفع خویش سوء استفاده کرده، عده‌ای را به سوی خود جذب کنند. لیکن در مقابل ریشه‌های مقاوم شیعیان نتوانستند به ادعاهای دروغین خود ادامه دهند.

نخستین دولت مقتدر شیعه در اواخر خلافت عباسیان؛ با نام «آل عیون» تأسیس گردید؛ دولتی که در تمام ابعاد فرهنگی، اقتصادی و سیاسی مروج عقاید شیعه بود، به گونه‌ای که حتی گروه‌های شیعی آل عصفور و بنی جروان و امدار این حکومت گشتند. در این عصر، در تمام محدوده بحرین کهن، شیعیان توانستند در اوج عظمت سیاسی، فرهنگی و اقتصادی قرار گیرند. اما به سبب عدم تمرکز حاکمیت شیعیان، مالکیان بنی جبور به کمک حکام جنوب ایران، که بر سرزمین بحرین و احساء مسلط بودند، قدرت را در اختیار گرفتند. با حضور نخستین استعمارگر غیرمسلمان، پرتغال، ویرانی به مناطق تحت هجوم آنها، رو آورد و شیعیان در اوج ناامیدی، عثمانیان را به یاری طلبیدند و با ورود آنها، حاکمیت سیاسی جزایر بحرین از ناحیه شرق عربستان (احساء و قطیف و اطراف آنها) جدا شد. ادامه حیات شیعیان نوار ساحلی فراز و فرودهای فراوانی را با حاکمیت عثمانی‌های سنی مذهب و نیز با ظهور وهابیت متحمل شد که در نهایت، منجر به فقدان قدرت سیاسی، اقتصادی و ضعف فرهنگی آنها گردید.

با ورود دولت شیعی صفوی به جزایر بحرین این سرزمین تا مدتی شکوفایی خاصی یافت، لیکن به تدریج، ضعف دولت‌های مرکزی ایران موجب ورود سنیان مهاجمی همچون خوارج، بنی هوله، بنی عتوب و آل سعود گردید و موجب سلب اقتدار شیعیان این مناطق در تمام ابعاد شد، به گونه‌ای که تا به امروز هنوز نتوانسته‌اند به قله‌های عظمت دیرین خود بازگردند.

از حیث موقعیت جغرافیایی، بحرین کهن یا «هجر» یا «هگر» به محدوده واقع در بین بصره تا سرزمین عمان اطلاق می‌شد. این نحوه کاربرد تا قرن نهم معتبر بود و شامل نوار ساحلی شمال شرق و شرق عربستان به علاوه جزایر سی و هفت (هشت) گانه بحرین کنونی اطلاق می‌شد. جدایی اسمی بحرین کهن در منابع قرن هشتم، مثل سفرنامه ابن بطوطه مشهود است.

حاکمیت سیاسی بحرین بزرگ پیش از اسلام، تحت لوای امپراتوری ساسانیان بود. از قرن چهارم به بعد، حاکمان ولایات فارس و جنوب ایران بر این نواحی تسلط داشتند و دولت‌های شکل یافته در آن‌ها خراج‌گزار این حکام بودند. عثمانیان (۹۵۸هـ.ق/۱۵۵۱م) با ورود به این مناطق، نواحی شمال شرق و ساحل شرق عربستان را تحت تصرف خویش درآوردند و حاکمیت این قسمت را از جزایر بحرین جدا کردند. با وجود این، اقتدار سیاسی ایران در عصر صفویه بر جزایر بحرین ادامه داشت، تا اینکه با تضعیف قدرت‌های مرکزی ایران در روزگاری نه‌چندان دور، چهار سال پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ایران در یک نظرسنجی صوری، حاکمیت ایران بر این جزایر قطع شد.

بیشتر ساکنان بحرین و احساء از عرب‌ها، بویژه بنی عبدالقیس و بنی تمیم بوده‌اند. در اثبات قدمت تشیع در اینجا، هم‌اکنون رئیس این قبیله - جاردوبن معلی - در سنة الوفود از نام جانشینان پس از پیامبر پیش می‌کرد و آن حضرت به او پاسخ دادند و همو مانع ارتداد قومش گردید.

در این کتاب سعی گردیده است اوضاع سیاسی، اقتصادی و فرهنگی این حاکمیت‌ها و سپس افول و اقتدار آن‌ها و تأثیرشان بر زندگی مردمان این مناطق در هفت صد سال اخیر طی چهار فصل بررسی گردد:

نخستین فصل شامل آشنایی اولیه با سرزمین‌های بحرین و احساء و بلاد مرتبط با آن‌ها و رخدادهای واقع شده در این مناطق تا اواخر خلافت عباسیان است. فصول دوم، سوم و چهارم دربردارندهٔ مباحث اصلی است. ابتدا اوضاع سیاسی شیعیان بحرین و احساء و سپس وضعیت اقتصادی شیعیان این سرزمین، و در نهایت، اوضاع فرهنگی شیعیان این منطقه مطالعه می‌شود.

هر یک از سه فصل اخیر، سه دوره اصلی را شامل می‌شود: در دوره اول، حاکمیت مشترک در بحرین و احساء برقرار بود. دوران دوم حاکمیت مختص جزایر بحرین، جدا از حاکمیت سرزمین احساء و قطیف را دربر می‌گیرد که از تاریخ ورود عثمانیان در احساء تا سقوط آنها در سال ۱۳۴۳ق/۱۹۲۴م را شامل می‌شود.

دوره سوم عصر حاکمیت اختصاصی در سرزمین‌های احساء، قطیف و اطراف آنها را شامل می‌شود که با حضور امپراطوری عثمانی در این سرزمین آغاز و با انقراض آنان پایان یافت.